

CESTOPISY A REPORTÁŽE ZE SOVĚTSKÉHO SVAZU MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI (1918–1939)

TRAVELOGUES AND TRAVEL REPORTAGES FROM THE SOVIET UNION BETWEEN THE WORLD WARS (1918–1939)

Jaroslav David & Jana Davidová Glogarová*

Abstrakt: Studie se zabývá českými cestopisy do Sovětského svazu v období 1918–1938. Zaměřuje se na tematicko-motivickou analýzu textů a všímá si společných znaků i rozdílů daných politickou orientací a osobními preferencemi autorů. Ústředními tématy jsou nejen organizace společnosti, propaganda, ateismus a snaha komunistického režimu vychovávat občany, ale také každodenní život, např. způsob oblékání, bydlení, ceny základních potravin apod. O tyto skutečnosti se zajímali všichni autoři, avšak lišili se ve způsobu jejich prezentace a interpretace. Pozitivní ohlasy se střídaly s kritikou sovětských poměrů, a meziválečné cestopisy tak ve výsledku předkládaly českému čtenáři barvitý obraz Sovětského svazu.

Klíčová slova: cestopisy do Sovětského svazu (1918–1938), cestopisy, Sovětský svaz, komunismus.

Abstract: The study focuses on Czech travelogues to the Soviet Union between 1918 and 1938. The thematic and motivic analysis of the text is paid attention and not only their similarities, but also differences based on political orientation and personal preferences of their authors are examined. The focus topics are not only the form of society, ubiquitous propaganda, atheism and the effort of the Communist regime to educate citizens, but also everyday life, e.g. clothing style, housing conditions, food prices, etc. These were in the centre of attention of all authors, however the ways of their presentation and interpretation were different. Positive responses were intertwined with criticising the Soviet situation, and the result was a colourful view of the Soviet Union.

Keywords: travelogues to the Soviet Union (1918–1938), travelogues, Soviet Union, communism.

*Doc. Mgr. Jaroslav David, Ph.D., katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava; e-mail: jaroslav.david@osu.cz; Mgr. Jana Davidová Glogarová, Ph.D., Centrum pro hosp. a soc. dějiny, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava; e-mail: jana.davidova@osu.cz.

1 MEZIVÁLEČNÉ CESTOPISY NA POZADÍ KONTAKTŮ SE SSSR¹

Vztah Československa k sovětskému Rusku (později Sovětskému svazu)² se v meziválečném období dynamicky proměňoval a způsob utváření obrazu země Sovětů v československé veřejnosti měl nemalý vliv i na skutečnost, že se Československo po druhé světové válce ocitlo ve sféře sovětského vlivu.³ Prezentace Sovětského svazu se v průběhu dvacátých a třicátých let měnila v závislosti na vývoji politické situace v samotné zemi Sovětů i dle oficiálního vztahu Československa k ní. Nejenže existovala široká institucionální základna nejrůznějších, často levicově orientovaných spolků a organizací, jež zajišťovaly vzájemné styky, ale o situaci v Sovětském svazu a postoji československé společnosti k ní se rovněž diskutovalo a psalo.⁴

Po událostech Říjnové revoluce v roce 1917 se vedle sympatií, jež k bolševickému Rusku pociťovali sociální demokraté a později komunisté, projevila snaha po normalizaci a prohloubení vzájemných styků na oficiální úrovni a vytvoření „modu vivendi“. Od prvních let existence Československa proto byly zakládány spolky propagující československo-sovětské přátelství, jež však zpočátku neměly dlouhého trvání.⁵ Reprezentativní organizací se v roce 1924 stala až *Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR*,⁶ která usilovala o prohlubování kulturních kontaktů mezi oběma zeměmi a zvyšování informovanosti československých občanů o situaci v SSSR prostřednictvím pořádání zájezdů a vysílání delegací. *Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR* spolupracovala rovněž s *Všesvazovou společností pro styky se zahraničím* (založena v roce 1925), jež měla od roku 1925 na starost organizační zajištění zahraničních návštěv v SSSR, a sovětskou cestovní kancelář *Inturist* (založena v roce 1929). V roce 1930 iniciovala vznik podobné or-

¹Text článku navazuje na studii „Obrazy z cest do Sovětského svazu v letech 1948–1956“, resp. jí tematicky předchází (David – Davidová Glogarová 2014).

²V textu používáme označení sovětské/bolševické Rusko pro léta 1917–1922, pro pozdější období je potom náležité oficiální označení Svaz sovětských socialistických republik (SSSR, ustaven 30. 12. 1922), případně Sovětský svaz.

³Vyvrcholením „sovětského mýtu“ v české společnosti byla padesátá léta, následovaná vystřízlivěním po roce 1968; sedmdesátá a osmdesátá léta pak přinesla vyprázdňení a formalizaci vztahu, viz Lomíček 2015, s. 10–14.

⁴O proměnách vnímání Sovětského svazu v meziválečném období blíže tamtéž, s. 5–9.

⁵Jednalo se převážně o spolky levicové (*Klub přátel sovětského Ruska*; *Svaz přátel dělnického Ruska*, pořádající dělnické delegace do SSSR), ale také ty, jež byly budovány na širší ideové základně (např. *Česko-ruská jednota*, ustavená roku 1919 s cílem nepředpojatého poznání Ruska; *Dělnický pomocný výbor pro proletářské Rusko* z roku 1921; *Ústředí československé dobrovolné pomoci hladovějícím v Rusku a na Ukrajině*, založené roku 1922, v čele s Alicí Masarykovou). Připomenout rovněž musíme dělnické výrobní družstvo esperantistů a idistů *Interhelpe*, založené roku 1923, jehož členové odjeli pomáhat s budováním socialismu do Kyrgyzstánu (podrobněji Lomíček – Mervart 2011).

⁶Mezi zakládajícími členy se objevili i někteří z námi sledovaných autorů cestopisných textů, např. Jaroslav Kratochvíl, Bohumil Mathesius, Zdeněk Nejedlý, Jiří Weil, Josef Kopta, Marie Majerová, Ivan Olbracht, Zdeněk Nejedlý.

ganizace také KSČ, a to *Svazu přátel SSSR*. Přestože posléze několikrát čelil zákazu činnosti, svými aktivitami se překrýval se *Společností pro hospodářské a kulturní styky s SSSR*, s níž rovněž kooperoval.⁷

Významnou roli v poznávání Sovětského svazu hrál rovněž zájem těch, kteří na východ cestovali buď jako členové kolektivních delegací, či v rámci turistických zájezdů. Ti přinášeli o SSSR zprávy ve formě reportáží, cestopisů a dalších typů psaných reflexí, jež jsou i hlavním tématem naší studie.

Mezi jejich autory patřili jak spisovatelé, tak novináři, politici nebo kulturní pracovníci, kteří náleželi k různým názorovým proudům a sledovali odlišné cíle, takže ve výsledku vytvářeli poměrně barvitý obraz sovětského Ruska. Politici se soustředili na analýzu sovětské politické situace,⁸ výtvarníci zaujatě referovali o moskevských a leningradských muzeích a galeriích,⁹ divadelní, filmové či literární teoretici zase navštěvovali divadelní představení a filmové projekce a rozebírali nejen jejich obsah, ale i režijní a technické ztvárnění.¹⁰ Spisovatelé se naopak často prezentovali jako nezaujatí pozorovatelé všedního života, zaznamenávali rozhovory, všímali si i marginálií a zprostředkovávali čtenářům příběhy „obyčejného“ ruského člověka. Svoji roli hrálo také genderové hledisko, a tak si mnozí autoři všímali postavení žen v sovětské společnosti.¹¹ Zvláštní skupinu tvořili legionáři, kteří se do Ruska navraceli již se znalostí prostředí, avšak čekal je střet se zcela novými společenskými

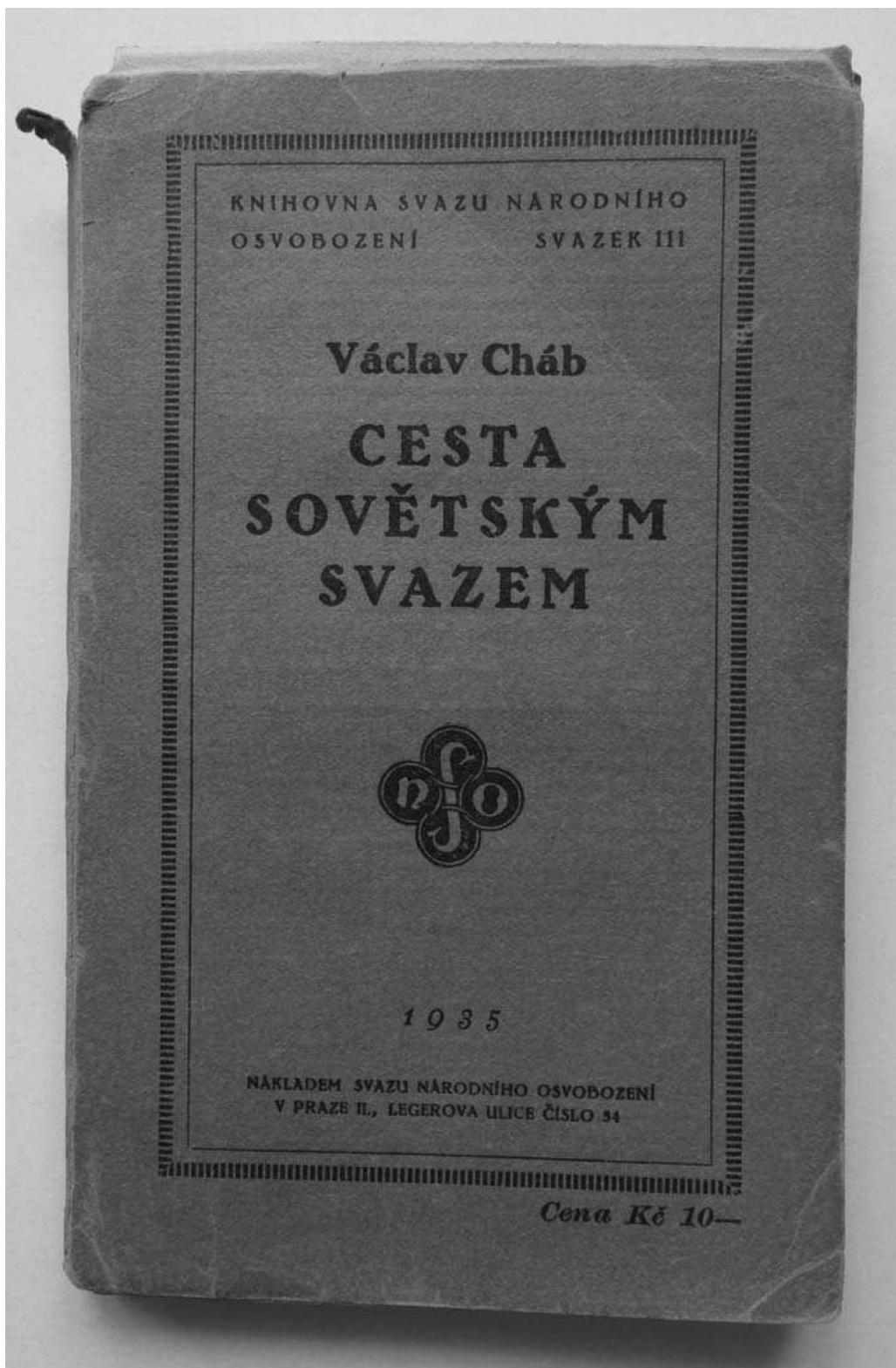
⁷Můžeme dokonce mluvit o organizační a personální provázanosti obou spolků. Křesťan 2014; Vávra 1969, s. 91.

⁸O politické situaci referoval např. sociální demokrat a pozdější zakladatel Komunistické strany Československa Bohumír Šmeral, jenž do sovětského Ruska cestoval v roce 1920 a po svém návratu publikoval spíše než cestopis analýzu tamějšího politického a společenského života nazvanou *Pravda o sovětském Rusku*.

⁹Srovnej zejména cestopis grafičky a malířky Heleny Bochořákové-Dittrichové, která si všímala barev, architektury a památek, více než hesla ji zajímala grafika a úprava agitačních materiálů. Po návštěvě kláštera přeměněného v ateistické muzeum si zapsala: „Tam v rohu vidíme včelín, sbitý z ikon. Píchlo mně u srdce. Ne, nemohu takový skutek tak lehce přenést. Jsem malířka a cením si krásných věcí. Odvracím se. Viděla jsem již příliš mnoho, co bylo snad určeno pro ruského prostého člověka – co bolí však mé evropské oči.“ Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 103.

¹⁰Primárně za uměním vyrazili do Sovětského svazu Jan Werich s Jaroslavem Ježkem, již zemi navštívili v roce 1935 jako hosté Třetího moskevského filmového festivalu, na němž se s úspěchem promítal i jejich film *Hej rup*. Cíl cesty posléze ovlivnil i charakter Werichovy zprávy otištěné téhož roku v časopise *Země Sovětů*, v níž se zaměřil na popis sovětského divadla. Sovětskému umění, zejména divadelnictví, se věnoval také Václav Tille.

¹¹Tato problematika zajímala zejména ženy, Marii Majerovou, Marii Pujmanovou či Helenu Bochořákovou-Dittrichovou. Například Marie Majerová, která do Sovětského svazu cestovala jako delegátka KSČ na V. kongres Komunistické internacionály v Moskvě v roce 1925, se soustředila na charakteristiku jeho účastnic z jednotlivých zemí a rozdíly mezi nimi. Ženy pozorovala také v moskevských a leningradských ulicích; navštívila školy, porodnice a domy pro matky s dětmi. O ženské otázce v prvorepublikovém komunistickém hnutí blíže Burešová 2004.

Obr. 1: Václav Cháb navštívil Sovětský svaz v roce 1935 jako člen první oficiální delegace československých novinářů.

a politickými poměry.¹² Ty se často vzdalovaly jejich ideovému přesvědčení, ačkoli ne výhradně; sympatie k levici projevoval např. Jaroslav Kratochvíl.

Faktorem odlišujícím autory a jejich svědectví bylo také to, zda navštívili Sovětský svaz jako členové oficiálních výprav, či jako turisté v rámci zájezdu organizovaného cestovní kanceláří *Inturist*.¹³ Oficiální delegace vysílaly zejména levicové spolky, které si kladly za cíl upevňování pozitivního obrazu Sovětského svazu mezi dělníky. To ovlivňovalo výběr členů, program a konečně i zprávy o cestě. Z takové výpravy vznikly např. cestopisy Václava Tilleho a Josefa Kopty, které mimo jiné reflektovaly atmosféru oslav 10. výročí Říjnové revoluce. Průvodci členům delegací zajišťovali bohatý oficiální program a často zpřístupnili i místa, která ostatní neměli příležitost navštívit: „Konečně se nás ujímá krásný, ztepilý a vlídný důstojník. Prosí, abychom se utišili, že udělá pro nás vše, co je možné. Nejdéle za čtvrt hodiny bude nazpět a nějaké místo před špalírem pro nás vyhledá.“¹⁴ Na druhou stranu, účast v oficiálních výpravách znamenala také pečlivou filtraci předkládaných informací. V tomto ohledu čekal autentičtější prožitek spíše individuální cestovatele, i když vzhledem k všudypřítomné sovětské propagandě, organizaci zájezdů *Inturistem* a snaze představit turistům to nejlepší z navštívené země – tedy trend, jenž je zcela běžný i v dnešní době – také v jejich případě spíše v omezené formě.

Postupně se rovněž vytvářela tradice cestopisných zpráv o Sovětském svazu. Jednotliví autoři na sebe odkazovali, připomínali pojednání svých předchůdců a hodnotili je. Jako „zakladatel“ byl nejčastěji připomínán Karel Havlíček Borovský, jehož *Obrazy z Rus* sloužily především jako zdroj informací o tom, jak vypadalo „staré“ Rusko.¹⁵ Autoři odkazovali také na své současníky – můžeme připomenout Ivana Olbrachta, Bohumíra Šmerala a Jaromíra Nečase, kteří svá pojednání o sovětském Rusku publikovali v roce 1920. Zatímco Olbracht se Šmeralem prezentovali idealizovaný pohled, Nečasova *Skutečná pravda o sovětském Rusku* jejich postřehy a závěry negovala. Podobný vztah platí pro publikaci Marie Majerové *Den po revoluci* z roku 1925, s podtitulem *Co jsem viděla v SSSR*, a o rok později vydanou kritickou re-

¹²Do této skupiny můžeme zařadit Jaroslava Kratochvíla, Josefa Koptu, Václava Chába a Václava Tilleho.

¹³Cestovní kancelář *Inturist* byla v Sovětském svazu založena roku 1929 Lidovým komisariátem cest a komunikací a Sovtorgflotem (Sovětská obchodní flotila). V Československu začal působit od roku 1931/1932; jeho obchodními partnery zde byly cestovní kanceláře *Travema*, jež měla v roce 1934 na prodej zájezdů *Inturistu* dokonce monopol, a Čedok. V roce 1935 byla rovněž zřízena československá pobočka *Inturistu* (Lomíček 2014, s. 82–83).

¹⁴Kopta 1928, s. 101. Oficiální výprava byla zorganizována také v září roku 1925 *Společností pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a Všesvazovou společností pro kulturní styky se zahraničím* u příležitosti oslav 200 let výročí Akademie věd v Moskvě. Těch se však kvůli opožděnému příjezdu ostatních nakonec zúčastnil pouze Zdeněk Nejedlý, jenž se ihned poté navrátil zpět do Československa. Ostatních devět členů výpravy pod vedením advokáta Theodora Bartošky pokračovalo v objevování Sovětského svazu, zejména Moskvy a Leningradu.

¹⁵Odkazy na Borovského najdeme např. v Cháb 1935, s. 39; Hampl – Vladyka 1935, s. 28, 30.

flexi *Co jsem viděl v sovětském Rusku* historika Jana Slavíka.¹⁶ S intertextovými odkazy se však pracovalo také ve třicátých letech. Autoři připomínali zejména ty ze svých nedávných předchůdců, kteří jim byli ideově blízcí a s nimiž se v pohledu na Sovětský svaz ztotožňovali. Tak např. Géza Včelička odkazoval na Egona Ervina Kische,¹⁷ Marie Pujmanová navazovala na Julia Fučíka a Adolfa Hoffmeistera.¹⁸

Příslušnost k ideovému či politickému proudu vždy determinovala a formovala pohled autorů na sovětskou společnost i závěry, jež na základě spatřeného učinili. Ať už však cestovali na východ z jakéhokoliv důvodu, všechny autory spojovala touha poodhalit alespoň některá z tajemství Sovětského svazu, jenž byl pro obyvatele střední Evropy exotickou destinací. Snažili se poopravit obraz vytvořený médií, často založený na polopravdách a zkreslených informacích. Autoři k novému sovětskému uspořádání skeptičtí navíc obvykle zdůrazňovali nepředpojatost svého pohledu.¹⁹ Proto např. Josef Kopta v předmluvě cestopisu *Cesta do Moskvy* deklaroval, že se nebude vyhýbat případné kritice, ačkoliv byl účastníkem oficiální delegace: „Měl jsem tedy na vybranou. Buď odmítnout a neriskovati, že po návratu z Moskvy bude mi projiti ulicí nadávek a poťouchlostí, nebo přijati a nésti všechny důsledky takového rozhodnutí. Ale žil jsem již dlouho v opravdu jitrivé touze přijíti současné ruské pravdě na kloub, byl-li jsem již syt všech těch zpráv, jimiž je československý i evropský čtenář krměn bezpočetnými agenturami, sekretariáty i fanatiky obojích barev [. . .] Končím již tedy prosbou, aby si další úsudek učinil čtenář z mých dojmů, které nejsou ani hospodářskou nebo politickou studií, ani kritikou ani učeným traktátem, nýbrž spíše svědomitou a snad i dosti zasvěcenou reportáží toho, co táhlo před mýma očima i ušima.“²⁰ V případě levicových autorů lze naopak předpokládat, že do Sovětského svazu odjízďeli s nadšeným očekáváním, které jejich nestrannost spíše oslabovalo, přestože také oni kladli důraz na autentický prožitek.

Důležité bylo rovněž to, ve kterém období cestu podnikali. Na počátku dvacátých let byly výpravy spíše živelné, viz ilegální cestu Ivana Olbrachta v roce 1920. Obraz, který cestovatelé následně předkládali čtenářům, byl navíc často ovlivněn tím, že sovětské Rusko se stále ještě potýkalo s ničivými důsledky první světové a občanské války. Otevřeně hovořit o bídě a zkáze se v této době neostýchali ani ti, již v nové Rusko bezmezně věřili. V důsledku součinnosti několika vnějších faktorů, jako bylo postupné prohlubování kontaktů Československa se SSSR na oficiální úrovni, roztrpčení československé veřejnosti z dopadů hospodářské krize na domácí ekonomiku a celou společnost, ale i založení pobočky *Inturistu*, vzrůstal počet cest československých občanů do Sovětského svazu a spolu s nimi i cestopisná produkce, přičemž

¹⁶Stejně tak se však mohlo jednat o reflexi reportáží Henriho Bérauda *Co jsem viděl v Moskvě* z téhož roku.

¹⁷Včelička 1935, s. 34.

¹⁸Pujmanová 1932, s. 43.

¹⁹Paradoxně tak ve svých cestopisech mnohdy činili i nejskalnější komunisté.

²⁰Kopta 1928, nestránkovaná předmluva.

převažovaly spíše pozitivní ohlasy. Situace se postupně měnila od poloviny třicátých let, kdy se v cestopisných textech začaly objevovat zprávy o politických procesech, zacházení s názorovými odpůrci a potlačování občanských práv. Nakonec však komplikující se mezinárodní situace a blížící se válka posunuly zájem československé společnosti zcela jiným směrem.

2 MOTIVICKO-TEMATICKÁ ANALÝZA

Vlastním předmětem předkládané studie jsou texty autorů, kteří ve dvacátých a třicátých letech 20. století cestovali do sovětského Ruska a rozhodli se o své zkušenosti podat písemnou zprávu. Nejedná se tedy pouze o cestopisy v jejich úzkém pojetí,²¹ ale také o reportáže kratšího rozsahu otištěné v časopisech,²² odborná pojednání o určitých aspektech sovětského života²³ či kolektivní sborníky,²⁴ jež vznikly bezprostředně po vykonání cesty a jejichž hlavním tématem byla reflexe poměrů v SSSR či záznam autentických zážitků v této zemi. Analyzovali jsme celkem 30 textů, jež uvádíme v seznamu literatury.

Zaměříme se především na tematicko-motivickou analýzu sledovaných textů a budeme si všímat skutečností, jimž autoři věnovali pozornost a které dle jejich názoru vystihovaly atmosféru Sovětského svazu. Přestože byli značně diferencovaní jak v politické a ideové orientaci, tak v osobních zájmech, v jejich zprávách se vybraná témata a motivy často opakovaly, což bylo způsobeno žánrovou blízkostí. Společné znaky byly dány rovněž vnějšími okolnostmi a vlivy. Jednalo se zejména o podobný charakter uskutečněných cest (delegace, zájezdy atd.), jejich cíle (snaha

²¹K žánrovému vymezení cestopisů, které však není předmětem této studie, viz Borovička 2010, s. 9; Macura 1987, s. 35; Peterka 2004, s. 75; Táborská 1984, s. 53; srov. také stručné shrnutí problematiky v David – Davidová Glogarová 2014. Jednalo se např. o cestopis Josefa Kopty, Václava Tilleho, Marie Majerové, Fráni Klátily, Julia Fučíka, Marie Pujmanové, Heleny Bochořákové-Dittrichové, Václava Chába, Gézy Včeličky, Františka Hampla a Josefa Vladyky, Josefa Mádleho.

²²Například cestopisné statě Jaroslava Kratochvíla otištěné v *Pondělních novinách* (v šedesátých letech vyšly souhrnně pod názvem *Nebyl jsem pouhým divákem*) či *Dojmy ze SSSR* Bedřicha Václavka publikované v brněnském *Ruchu* (později otištěné v antologii *Dobrá zvěst*).

²³Můžeme zmínit např. *Skutečnou pravdu o sovětském Rusku* Jaromíra Nečase či *Povrch pětiletky* Adolfa Hoffmeistera, který není uspořádán chronologicky jako záznam jedinečné cesty, ale výhradně tematicky.

²⁴Sborník *SSSR, úvahy – kritiky – poznámky* vyšel roku 1925 na základě zkušeností delegace do Moskvy na oslavy 200 let výročí Akademie věd. Kniha byla rozdělena na statě jednotlivých autorů, kteří se věnovali analýze sovětského života a společnosti. Texty charakterizovala nejen snaha o odbornost, ale též barvitost podání a komplexnost podávaných informací, což bylo zřejmě způsobeno různorodým vztahem jednotlivých autorů k Sovětskému svazu. Ve druhé polovině třicátých let vydávala *Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR* řadu *SSSR – monografie*, jež přibližovala československé veřejnosti sovětský život. Jednalo se o studie *Sovětský svaz – hospodářství* (1935), *Sovětský svaz – umění* (1935–1936), *Sovětský svaz – organizace práce* (1936) a *Sovětský svaz – šestina světa* (1938), jejichž editory byli Zdeněk Nejedlý, Vladimír Procházka a Bohumír Šmeral. Lomíček 2015, s. 7.

odhalit tajemství neznámé země, ověřit pravdivost jejího mediálního obrazu aj.) a také o analogický program (zájezdy organizované *Inturistem*, kolektivní delegace zprostředkované společnostmi československo-sovětské vzájemnosti, se sovětským průvodcem po boku, apod.).²⁵

Cestopisné texty se však zároveň lišily v tom, jakým způsobem jednotliví autoři sledované skutečnosti interpretovali a jaké na jejich základě činili závěry.²⁶ Také tomuto aspektu se budeme věnovat v následujících řádcích.

2.1 PŘÍPRAVA NA CESTU A VSTUP DO ZEMĚ SOVĚTŮ

Příprava na cestu byla spojena s velkým očekáváním a nedočkavostí, což bylo patrné zejména u autorů-legionářů, kteří již byli s poměry a zvyky obeznámeni a návrat pro ně znamenal rovněž cestu za legionářskou minulostí: „Na Ukrajinu jsme tedy jeli z Moskvy, a jak jsem vyložil v minulé kapitole, byla to pro mne v první řadě cesta za vzpomínkami, pouť do roku 1917 a do jara 1918, do československé armády, k našemu 7. Tatranskému pluku, do Berezaně a pod Bachmač. Také sovětské lidi kolem nás se chvílemi dávali strhávat vzpomínkami [...]“.²⁷ Rovněž pro další autory byla cesta do sovětského Ruska, později Sovětského svazu, o němž měli pouze zprostředkované zprávy, nevídaným zážitkem. Vstup do země byl proto provázen nadějí, že pečeť tajemství bude zlomena. Každý se přitom s danou situací vyrovnával po svém. Někteří se obávali sovětské propagandy,²⁸ jiní byli představou konfrontace s dosud neznámým světem ohromeni a pociťovali k němu sympatie ještě před tím, než jej skutečně poznali.²⁹

Představy o sovětském Rusku vyvolávaly a živily hlavně zprávy v československém tisku. Články přinášely množství často protichůdných informací, což nejen

²⁵K tématu prvorepublikových cestopisů do sovětského Ruska dále Forst 1973; Hnilica 2010; Kosatík 2010, s. 160–179; Lomíček 2011; Lomíček 2013; Lomíček 2014; Lomíček – Mervart 2011; Vávra 1967.

²⁶V tomto ohledu je zajímavé zejména srovnání s cestopisy do SSSR v padesátých letech, v nichž se projevoval pouze jeden „správný“ způsob literární prezentace poměrů v Sovětském svazu, ovlivněný kulturně-politickými podmínkami v Československu i vztahem k SSSR. David – Davidová Glogarová 2014.

²⁷Cháb 1935, s. 114. Nostalgie však byla zároveň mírněna obavami, jak budou vzhledem ke své legionářské minulosti v Sovětském svazu přijati: „Ale zase se mi ozvaly v paměti hlasy kterýchsi českých delegátů, podle nichž moskevské Muzeum revoluce vystavuje o Čechoslovácích na Sibiři dokumenty strašlivé. Jakáž pomoc, ale já Moskvu a současné Rusko vidět musí! Hlavu mi snad neutrhnu a ponechají-li mi hlavu, bude po ruce i jazyk, který v pŭtkách, jež mi snad bude svěsti, naši věc, jak nám se jeví, obhájí.“ Kopta 1928, s. 188.

²⁸„Ale zdaliž nebude klamán jinými? Ukážou mu jen to, co budou chtít, postarají se, aby tam, kde bude třeba, byly mu dány klapky na oči, nedopustí, aby se pohyboval volně a z vlastní vůle a předvedou mu jen své Potěmkinovy vesnice.“ Tamtéž, s. 25.

²⁹„Kdo tam jede po prvé, neví vůbec, kam jede. Je to nepředstavitelné jak svou skutečností, tak novostí všeho, co se tam děje.“ Majerová 1925, s. 8.

Obr. 2: Josef Kopta přijížděl do Sovětského svazu s předchozí zkušeností z působení v legiích.

oslabovalo důvěru v jejich pravdivost,³⁰ ale také podněcovalo zvědavost. Cestovatelé do Ruska tak ještě před cestou obvykle čelili mnoha dotazům a doporučením: „To je čtrnáct otázek z jednoho dne, – a nebyl to den právě nejbohatší. Byly i takové, že těch otázek bylo třeba dvacet: o družstvech a o tom, jak se tam tancuje foxtrot. O vězeňském systému. O tom, v které svazové republice mají nejlepšího ministra vnitra [...].“³¹ Ivan Olbracht a Adolf Hoffmeister cestopisné texty dokonce stylizovali do podoby dopisů adresovaných kulturním a politickým činitelům Československa, v nichž odpovídali na nejčastější otázky týkající se sovětských poměrů.

Do sovětského Ruska se cestovalo téměř vždy vlakem, obvykle přes Polsko. Popis cesty doprovázel motiv setkání se spolucestujícími a rozhovorů s nimi. Nejčastěji se jednalo o cizince, převážně Poláky, kteří se – zejména v cestopisech z počátku dvacátých let – podobně jako lidé v Československu podívovali nad výběrem cílové destinace a varovali před ní, před revolučním a poválečným rozvratem, špinou a divokými poměry.³² Navzdory jejich výstrahám však srovnání Polska a Ruska vyznívalo spíše ve prospěch druhé země. Zatímco polské vlaky, ale i města viděná z kupé či zběžně navštívená jsou popisovány jako špinavé a bídné,³³ v okamžiku vstupu do ruského vlaku a na ruskou půdu je patrné zlepšení: „Moskva! Bije třetí hodina, když vlak dopluje k ní. Pravím, doplue, neboť ten tichý, ševelivý pohyb ruským vlakům zůstal a ony i dnes vyjíždějí a přistávají hebce a delikátně“;³⁴ „Nový vlak, náš nový, železný hotel sovětský“.³⁵

Cestovatelé vnímali hranici nikoliv pouze abstraktně, ale jako skutečný předěl mezi starým a novým světem, bránu, jíž se vychází ze staré Evropy: „V Evropě je dnes snad jediná skutečná hranice. Je to hranice mezi Polskem a SSSR (či snad lépe: mezi SSSR a ostatní Evropou).“³⁶ Přelomovou chvílí doprovázela nedočkavost

³⁰ „Petrohrad a Moskva – mrtvá města. Tak jsme čítali v evropských novinách.“ Olbracht 1920, s. 4. „Novinám nevěřte. Lidem také ne. Hlavně jim nevěřte, pojedete-li do SSSR.“ Hoffmeister 1931, s. 10.

³¹ Cháb 1935, s. 9. Srov. dále Hoffmeister 1931, s. 11; Hampl – Vladyka 1935, s. 4.

³² Například Jaroslav Kratochvíl popsal rozhovor se spolucestujícími následovně: „Když se po mém přiznání zavřela otevřená ústa, řekl nedůvěřivě polský žid. ‚Tam jsou – přece – bolševici. . . ‘ [...], ‚Pro nás tam za kordónem na východě – je Divoký západ – poušť smrti.‘ – deklamuje zaníceně aristokrat – a usmívá se sladce i korektně: ‚Copak u vás noviny o špinavém Rusku neinformují?‘“ Kratochvíl 1987, s. 62–63.

³³ „Lvov [...] Do nádraží teče rozbitou skleněnou střechou voda proudy. Všechno jako by se přizpůsobovalo vkusu židovského předměstí [...] Zůstat podle plánu celý den zdá se mi dlouhým a zbytečným.“ Tamtéž, s. 64. Srov. Hampl – Vladyka 1935, s. 7.

³⁴ Kopta 1928, s. 33–34.

³⁵ Včelička 1935, s. 26. Samozřejmě lze mluvit o výjimkách. Václav Cháb srovnával úhledné a čisté západní dráhy s těmi východními: „Na stanicích jsou všude tlačence a hádky o místa [...] Špíny dost. A smradu.“ Cháb 1935, s. 32.

³⁶ Václavek 1987, s. 254. Srov. též Bochořáková–Dittrichová 1934, s. 5: „Nikde jsme pojem tohoto slova necítili tak jasně, jako zde. Vždyť jsou tu ohraničeny třemi řadami ostatních drátů.“

cestovatelů, s odkazem na nedostatek času a jeho odpočítávání,³⁷ či s prostým znamenáním jeho proměny předznamenávající vstup do odlišného prostoru.³⁸ Cestopisy rovněž poukazovaly na další symboly spojené s hraničním přechodem Stolpce – Něgoreloje. Běžný popis prvních dojmů můžeme ilustrovat na pasáži z cestopisu Bedřicha Václavka: „Pak jízda neutrálním pásmem – hvizd, stojíme a ve tmě si prohlíží vlak rudoarmejec, na obzoru obrysy drátěných překážek – jsme na druhé straně“,³⁹ či Marie Pujmanové: „Do SSSR vjíždí se slavnostně jak do 1. máje. (Je to opravdová hranice, kterou je vidět, jak si toho člověk žádal, když byl dítě.) Velice pomalu vlak blíž se pověstné bráně s kladivem, srpem a proletářským pozdravem – o kterém všichni vědí, ježž očekávají a tím napětí se nabíjí a hustí – a projíždí do nového světa, kde vlaje rudý prapor a zdraví stráž.“⁴⁰ Přítomnost sovětských vojáků, drátěných zábran, rudé hvězdy a propagandistických hesel, jež je následně doprovázely po celou dobu cesty, to vše umocňovalo magický okamžik, kdy se autoři náhle ocitli na „druhé straně“ světa. Jasně čitelné symboly komunismu přitom poutaly pozornost všech, bez ohledu na jejich příslušnost k politickému spektru či dobu, kdy jejich cestopisné zprávy vznikly.

2.2 SOVĚTSKÁ MĚSTA (MOSKVA, LENINGRAD A STALINGRAD)

Itinerář cest se vzhledem k pečlivému dohledu nad programem oficiálních delegací i turistických zájezdů, ale také rozlehlosti Sovětského svazu a nedostupnosti některých míst často opakoval. Především bylo třeba navštívit nejvýznamnější města, jež symbolizovala revoluci a sovětskou současnost, Moskvu, Leningrad (do roku 1924 Sankt-Petěrburg, od roku 1991 opět Sankt-Petěrburg) a později i Stalingrad (do roku 1925 Caricyn, od roku 1961 Volgograd). Kolébky revoluce doplňovala další významná města, jako byl Kirov (do roku 1934 Vjatka) a Charkov, či „exotičtější“ a vzdálenější destinace.

Cestovatelé navštěvovali významná města, všímali si pozůstatků války i revoluce a snažili se poznat současný život sovětské společnosti. Již od počátků dvacátých let

³⁷ „Posunete ručičky o dvě hodiny, přestoupíte do sovětské širokokolejné s konduktérkou a ocitnete se nikoli ve třetí třídě, ale ve srubu. To je dřeva!“ Pujmanová 1932, s. 13.

³⁸ „Vstupem do SSSR se nám den zkrátil o dvě hodiny.“ Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 11. Motiv času se objevoval i na dalších místech cestopisů a sloužil jako jeden z prostředků srovnání: „Taková mechanicky pravidelná činnost čelistí skutečně jaksi měří čas a zkracuje jej. Tato potřeba čas nějak zkracovati vyplynula snad z toho, že se tam ustavičně na něco čeká. Dochvilnost není ctností východu.“ Majerová 1925, s. 31. V případě levicových autorů se o čase psalo v souvislosti s pokrokem a budoucností: „Stroj času! Stroj času! Před chvilkou ještě hunské kopí a nyní již radioanténa. SSSR! Sověty! Sověty! Ó ty podivuhodný, dobrodružný a přece tak střízlivě skutečný Stroj času, na kterém se pokouší 150 milionů, vedených mladistvou třídou, proklestiti si cestu z temné minulosti do nového jasnějšího století!“ Weiskopf 1928, s. 113. „První Lenin, první Stalin, první pětiletkové plakáty a východní čas.“ Fučík 1932, s. 211.

³⁹ Václavěk 1930, s. 254.

⁴⁰ Pujmanová 1932, s. 12.

je většinou upoutala poválečná bída a chaos, jimiž byli zejména v případě Moskvy často zklamáni.⁴¹ Levicoví autoři naopak tento stav považovali za dočasný, nedostatky přecházeli jako běžný rys moderních velkoměst, kladli důraz na tempo růstu, obnovy a výstavby a považovali jej za srovnatelné se západem. Jejich snaha, ne-li profesionální um přetavit nedokonalost v symbol revoluční bojovné a optimistické nálady byla zřetelná.⁴² Při pohledu na moskevské ulice Marie Majerová v cestopise z roku 1925 mluví o „zemi všehojnosti“,⁴³ dělnická delegace ve stejném roce zaznamenává příkladnou čistotu v moskevských ulicích.⁴⁴ Většina cestovatelů nicméně byla ochotna navštívenou zemi skutečně poznávat, nikoliv ji pouze adorat, či naopak kritizovat dle předem nalinkovaných scénářů.⁴⁵ Moskva tak byla prezentována jako město plné protikladů, v němž se bída setkává s velkými ideály, Evropa s Asií a minulost se současností.⁴⁶

Další kroky obvykle mířily do Leningradu, který byl výkladní skříní utvářející se sovětské společnosti. Od poloviny dvacátých let jeho popularita narůstala, až se v padesátých letech stal dokonce vyhledávanější destinací než Moskva. Podobná situace nastala rovněž v případě Stalingradu, kterému se meziválečné cestopisy téměř nevěnovaly, avšak po válce stanul po boku Leningradu jako jeden z důležitých symbolů vítězství nad fašismem. Jednotlivá města byla srovnávána také navzájem. Někteří autoři vyzdvihovali Moskvu,⁴⁷ jiní podleli kouzlu Leningradu,⁴⁸ další obdivovali moderní města nezatížená minulostí.⁴⁹

⁴¹ „Poslední léta vtiskla jí ráz pochmurný, šedý a smutný. [...] Ve středu Moskvy je několik shořelých a rozebraných domů a sutiny jsou ponechány venku – na stavbu těchto zruinovaných a shořelých domů nikdo nepomýšlí.“ Nečas 1920, s. 22.

⁴² „Miliony rukou intenzivně pracují na znovuvybudování toho, co zničila válka a občanská vojna, na kladení základů k tomu, co půjde mnohem dále, než bylo to, co bylo ztroskotáno. Moskva žije.“ Olbracht 1920, s. 22.

⁴³ Majerová 1925, s. 30.

⁴⁴ Kolektiv autorů 1925, s. 36.

⁴⁵ „Moskva je dosud chatrně oblečena a obuta (měl jsem dojem, jako by Moskvané svou garderobu objednávali za vysoké ceny od nejsolidnějšího našeho jarmarečního trhovce), má také ostatní životní potřeby (kromě potravin) drahé a vzácné, má bolestné problémy, ale nelze umučeným zvátí město, jež se po perných letech vrací s trojnásobnou chutí k životu [...]“ Slavík 1926, s. 7.

⁴⁶ „Cibulovité kopule nesčíslných moskevských kostelů, komíny nových továren, dřevěné domky, krásné paláce i přísné formy moderních strohých architektur – staré i současné, vše tu leží spleteno v jeden zajímavý celek. Sídlní město i dědinku, včerejšek i zítřek, Evropa i Asie.“ Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 82.

⁴⁷ „Leningrad byl chmurný a studený, Moskva je nám od prvního okamžiku bližší, domáctější. Zde je bujný život, v Leningradě jako by se čas trochu zastavil.“ Hampl – Vladyka 1935, s. 62.

⁴⁸ „Třeba to říci hned: neshledali jsme v ní to, co jsme hledali, nedala nám všeobecně ani tolik, kolik dal nám proletářský Leningrad [...]“ Klátil 1931, s. 29. „Svým jednotným slohem a líbeznou polohou je Leningrad jedním z nejkrásnějších měst na světě.“ Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 20.

⁴⁹ „Dojmy z Kijeva se stmelily v mé mysli v představu blahobytného města západoevropského vzhledu.“ Tamtéž, s. 123. „Charkov není sice z nejmladších měst Sovětské Unie, je však rázu zcela moderního [...] Jeví se jako město dneška.“ Tamtéž, s. 111.

Cestopisy vykreslovaly charakter měst a pečlivě přibližovaly sovětské realie, českému čtenáři dosud neznámé. Nabízený itinerář navštívených míst sestával zejména v případě oficiálních výprav a zájezdů organizovaných *Inturistem* ze sociálních a vládních institucí, továren, novostaveb, muzeí, nemocnic, klinik, pionýrských táborů, bývalých kostelů a klášterů přeměněných obvykle na muzea ateismu atd. Nedílnou součástí byly rovněž návštěvy věznic, které vítali zejména levicoví autoři.⁵⁰

Při pohledu na život v sovětských městech byla pro autory cestopisů důležitá hlavně čísla, srovnávání cen, platů dělníků atd.,⁵¹ jež v případě levicových tvůrců navíc sloužila jako doklad sovětského rozvoje v protikladu k rozkladu západního světa.⁵² Sovětská města byla přehlídkou jinakosti, např. v případě módy. Oblékání bylo pro evropského návštěvníka zcela nezvyklé, příliš prosté a chudé, nebo naopak nevkusné. V souvislosti s odíváním se psalo rovněž o uniformitě sovětské společnosti. Josef Kopta v *Cestě do Moskvy* uvažoval nad tím, proč není v moskevských ulicích vidět žádné klobouky, ale pouze lidi prostovlasé či v čepici, této „dělnické uniformě“: „Je to proto, že jsou klobouky příliš drahé a že by je bylo nutno dovážet? Nebo je čepice maskou, v níž lze bez odlišení splynout s davem a podobati se dělníkům, kteří jí zůstali věrni a povýšili ji k symbolu člověka pracujícího, jenž strhl na sebe všecku politickou moc?“⁵³

2.3 SOVĚTSKÁ PROPAGANDA

Odlišná od domácího prostředí byla přítomnost propagandistických symbolů a hesel objevujících se ve veřejném prostoru. Nejběžnější byly srp, kladivo, ruský prapor, jež zaujaly téměř všechny autory. Někteří je hodnotili pozitivně jako symbol sovětského pokroku, jiní záporně jako očividné znaky propagandy. Levicoví autoři obdivovali především rafinované umístění komunistických symbolů na budovách „starého světa“, umocňující velkolepý dojem z jeho porážky.⁵⁴ V souvislosti s propagandistickými symboly se zároveň často zmiňovalo, že fungují jako novodobé „náboženství“ a střídají perzekvované pravoslaví.⁵⁵

⁵⁰ „Čistota ve věznici jest vzorná. Věžňové mají zde svoji knihovnu s čítárnou, v celách nejsou uzamčeni, nýbrž požívají ve věznici úplné volnosti.“ Kolektiv autorů 1925, s. 78. Srov. naopak kritický podtón v ukázce Fráni Klátila: „Žaláře, v nichž jsou uvězněni dnešní političtí věžňové, nám arciž ukázány nebyly.“ Klátíl 1931, s. 27.

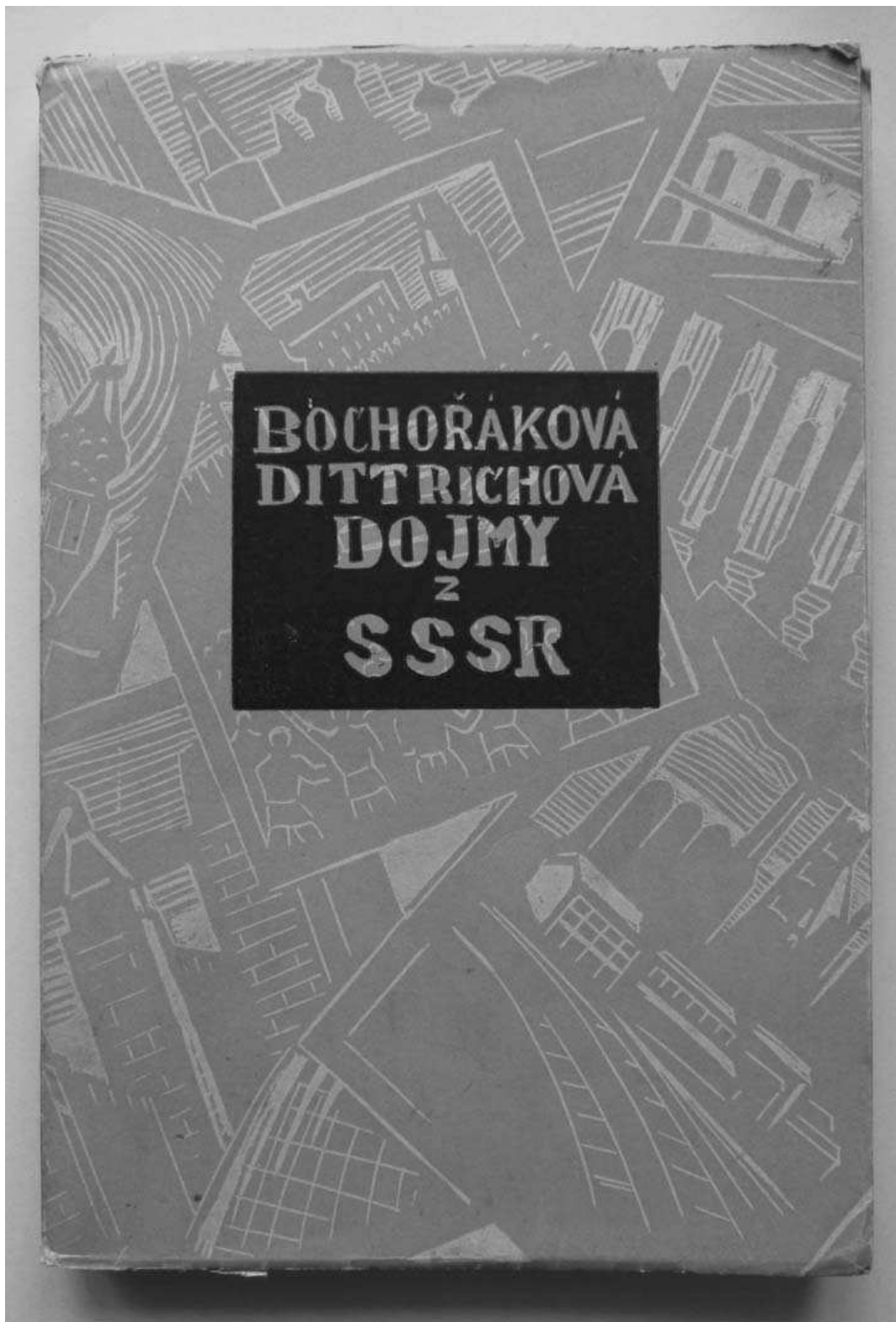
⁵¹Srov. Mádle 1936, s. 57–58; Pujmanová 1932, s. 55–56.

⁵²Milovníkem čísel byl Julius Fučík, v jehož pojetí ožívala a vystupovala jako symbol sám o sobě: „Jsou to jen cifry. Ale ty cifry jsou živé. Každou jednotkou v nich žily statisíce živých lidí.“ Fučík 1932, s. 26.

⁵³Kopta 1928, s. 40. Srov. Jilemnický 1953, s. 112.

⁵⁴ „V pozadí tkví kremlovské zlacené kupole a věže. Pamatují ony nejhorší a krvežíznivé utlačovatele lidstva. Dnes vlaje, jako symbol svobody, ze špiček věží – rudý prapor.“ Kolektiv autorů 1925, s. 28. Dále např. Fučík 1932, s. 112; Včelička 1935, s. 121.

⁵⁵Srovnej sovětskou transformaci tradiční zbožnosti ve víru v komunismus, budoucnost či kult vůdců a práce: „A přece z těchto tradic tu cosi zůstalo. Fanatická víra v náboženství, víra v boha,

Obr. 3: Helena Bochořáková-Dittrichová vnímala sovětskou realitu očima výtvarnice. Svůj cestopis doprovodila patnácti originálními dřevoryty.

Projevem propagandy byly rovněž všudypřítomné nápisy a hesla, pro cestovatele přicházející ze západních zemí neobvyklé.⁵⁶ Podobně nezvykle působil mocný sovětský tisk, jenž pronášel nezpochybnitelné soudy: „Moc tisku je nesmírná a jeho přitažlivost nemenší. Mají k tištěnému slovu, jako ke všem zjevům kultury, první vztah, kdybych si nemyslela, že je to bude mrzet v zemi neznabožství, na které jsou hrdi, řekla bych: svatý.“⁵⁷

Pozornost poutaly rovněž heslovitost, zkratkovitost a vytváření nového jazyka.⁵⁸ Josef Kopta je hodnotil jako důsledek rychlosti revolučních změn, nedostatku času a potřeby dosáhnout stanovených cílů v co nejkratší době. Forma v tomto pojetí vítězila nad obsahem a slova se změnila v účinný nástroj revoluce: „Co vnímáme potom? Jakousi novou abecedu. [...] V těch zkráceninách je celé to telegrafické tempo revoluce, je v něm překotný rytmus Leninových letáků a výzev Všem, všem, všem! Je v něm úsporné zacházení s každou minutou, jak je vůdcové převratu, ti odchovanci racionalistického západu postavili proti ruskému, pomalému, kolébavému i línému sejčas. A je v tom nakonec i kacířská smělost rukou, které se kdysi opovážily přetrhati všecku tradici.“⁵⁹

V propagandistické symboly se měnily rovněž události, oslavy svátků revoluce a práce.⁶⁰ Významnou součástí propagandy, již cestopisy připomínaly, byl kult

nezasla, nebyla ztlumena, ale našla si jiný objekt, na němž mohla žít a pro nějž mohla postoupiti muka bídy, odříkání v nesmírném zápalu pro ideu socialismu, pro ideu sovětů, kterýžto zápal provází horoucí nadšení.“ Klátil 1931, s. 65. Srov. též Hampl – Vladyka 1935, s. 33–34; Pujmanová 1932, s. 25, 73–74.

⁵⁶Srovnej např. Václavek 1930, s. 272, 273–274; Hampl – Vladyka 1935, s. 89. Egon Ervin Kisch zaregistroval kuriózní prvomájová hesla „Cikáni všech zemí, spojte se! – Musíme být věčně parazity národů – Všichni do cikánského svazu“ na transparentech nesených „cikány“. Kisch 1929, s. 143. Při návštěvě dětského domova rovněž okomentoval úlohu nástěnných novin: „Na stěnách visí pestře pomalované a krasopisně popsané obrovské kartony: nástěnné časopisy. Vycházejí měsíčně a obírají se aktuálními otázkami ústavu, satiricky a vážně, ale velmi naivně. (Nástěnné časopisy najdeme vůbec v Rusku v každém podniku, v každém domě a v každém závodě, opět ožívá zahrabané umění journaux d'affiche z Velké francouzské revoluce.)“ Tamtéž, s. 183–184.

⁵⁷Pujmanová 1932, s. 61. Srov. Šrom 1929, s. 275: „Sovětský tisk, dnes monopolizovaný v rukou jediné politické strany, vskutku diktátorsky ovládá všechno, je jedním z nejdůležitějších nástrojů, jimiž se prakticky provádí diktatura proletariátu.“

⁵⁸K tématu komunistického newspeaku viz např. Fidelius 1998; Čermák – Cvrček – Schmiedtová 2010; Wierzbiński 2012.

⁵⁹Kopta 1928, s. 41–41. Srovnej Hoffmeister 1931, s. 86: „Ulice firem se proměnily ve dvě řady rébusů, tajenek a přesmyček. Velice často zůstanou tyto vývěsní štíty nerozluštěny, neboť kdo první je vynalezl, je zapomenut, a ostatní již nevědí, co mají znamenat. Mežrabpom. Neftelavka. Mos-selpromtorg. Torgsin. Univergmag. Molokosojuz. Rabpit. Sojuzrina. Gosizdat. Moskopromsojuz. Koopremont. Prodmag. Centrospirt. Mostorog. Zekombank. Komintern. To je jen pár skládanek. Tram, vasi, Voks, Cik, SSSR jsou zvučná jména podstatná, kde další písmeno znamená další podstatné jméno. Je to jakési akrostichon.“

⁶⁰„Prázdnostu po náboženství vyplňuje nová společnost symboly, hromadnými průvody a slavnostmi právě zmíněnými, ctěním hrdinů revoluce, zbožněním technické kultury a civilizace.“ Mathesius 1925, s. 14.

vůdců a technického pokroku. Kult vůdců byl v meziválečném období spojen zejména s V. I. Leninem, jehož mohli první cestovatelé do sovětského Ruska ještě spatřit na vlastní oči. Pozdější návštěvníci mu věnovali alespoň vzpomínku a podnikli nezbytnou návštěvu mauzolea u kremelské zdi.⁶¹ Rovněž vztah k Leninovi se vyvíjel. Zatímco autoři z počátku dvacátých let jako Ivan Olbracht či Bohumír Šmeral ještě vyzdvihovali neokázalost vztahu sovětské veřejnosti k Leninovi,⁶² v pozdějších cestopisech, zejména z pera levicových autorů, již vystupoval jako nadpozemská bytost, jako vše, co si člověk (ne)dovede představit. Géza Včelička dokonce z Lenina a Stalina učinil dvojedinou bytost – Stalin byl nejen Leninovým následovníkem, ale i jeho převtělením.⁶³ Úcta ke Stalinovi byla u levicových autorů meziválečného období sice veliká,⁶⁴ přesto však její prezentaci nevěnovali tolik prostoru jako v Leninově případě.⁶⁵ Setkáme se rovněž s popisem Stalina jako diktátora⁶⁶ a objevuje se i ironická nadsázka.⁶⁷

Technický pokrok byl v cestopisech spojován s kultem pětiletok a s motivem traktoru jako hlavního symbolu sovětského technického rozvoje.⁶⁸ Pětiletce, jejímu tempu a úspěchům se často věnovaly celé kapitoly cestopisů.⁶⁹ Magická byla už pouhá zmínka o ní, přičemž samotný výraz „pětiletka“ v sobě skrýval ohromnou sílu: „To slovo letí Ruskem, zapaluje, elektrizuje a neztrácí ani časem na intenzitě“;⁷⁰ „Je to největší reklamní doprovod podniku, jehož velikost je nadpřirozená. Je to reklama

⁶¹ „Je to vše, ale je to tak veliký, zajímavý dojem, že zmlkneš a jdeš tiše, vážný, a vycházejí víš, že ses dohodl s tím mrtvým, že jdeš do války. [...] Pořád přicházeli noví a noví, kdo šel mimo, zastavil se a trpělivě, rád počekal hodinu, dvě. Okolo šesté nebo sedmé je tomu tak třikrát týdně. Chodí se dívat na největšího člověka, snad mu chodí slibovat, snad děkovat, nevím. Nepláčí.“ Hoffmeister 1931, s. 90. „Muži, ženy a děti sestupují a vystupují, dívají se beze slova, dívají se celým tělem, mozkiem, srdcem, očima, rozdělují tu pozůstatky Vladimíra Iljiče na tisíc kusů, uzavírají ho navždy do svých lebek, do svých prsou.“ Včelička 1935, s. 29.

⁶² „Včera byly padesáté narozeniny Vladimíra Iljiče Lenina. Velikou lásku lze cítit k vůdci, nikde však zevní osobní kult [...] V dělnické říši poměr k hlavě státu je prostý, jednoduchý, neokázalý.“ Šmeral 1920, s. 129.

⁶³ „Lenin, to je všechno, co vidíme a co vespolek s proletářským davem konáme. Lenin, to je sovětská pětiletka, Lenin, to je Dněprostroj, Lenin, to jsou mračna letadel nad tajgou. [...] Je to veliké, jednoduché, nevyhnutelné: také Stalin je Leninem.“ Včelička 1935, s. 30. Srovnej rovněž: „Rozbito je Mojžíšovo desatero, v nevážnost se uvádí Zjevení; slova Leninova, Stalinova jsou teď Písmem svatým.“ Hampl – Vladyka 1935, s. 31.

⁶⁴ Srov. např. tamtéž, s. 33–34: „[...] slova nové Autority – Stalina.“

⁶⁵ Vyvrcholením Stalinova kultu jako vůdce a osvoboditele Evropy bylo až období po roce 1945 (Lomíček 2015, s. 10).

⁶⁶ Cháb 1935, s. 70.

⁶⁷ „Nalézti tu dům Boží je štěstí jako mluvit se Stalinem.“ Mádle 1936, s. 53.

⁶⁸ „Traktory, traktory [...] to je ta modla dnešního Ruska, to je ten svatý, k němuž se modlí miliony, svatý, který má přinést spásu a urychlit socialistickou výstavbu.“ Klátil 1931, s. 19. Srov. tamtéž, s. 45.

⁶⁹ Srovnej Fučík 1932.

⁷⁰ Klátil 1931, s. 44.

pětiletky“.⁷¹ Obdivovatelé Sovětského svazu přirovnávali pětiletku k válečné frontě, na níž se pokračuje v boji o lepší svět.⁷² „[...] pracoval na stavbách pětiletky, a to platí jako léta strávená na frontě. [...] V jídelnách podávali jen černou kaši z pohanky, nemastnou a neslanou, maso viděli dělníci jen o velkých svátcích – prvního máje a sedmého listopadu. Nebyly žádné pracovní doby, byly jen rekordy, šílené vypětí energie a hudba vítězství.“⁷³

2.4 LIDÉ SOVĚTSKÉHO SVAZU – ŽENY, DĚLNÍCI, UMĚLCI, ŽEBRÁCI

Cestopisy nevěnovaly pozornost pouze prostoru, ale také jeho obyvatelům. Lidé Sovětského svazu pro ně byli symboly idejí – reprezentovali starý (věřící, individualisté, opozice, lidé stojící na okraji společnosti) i nový svět (ženy, dělníci, mládež).

Výrazně byla tematizována problematika žen v SSSR a transformace jejich tradičních rolí z manželky a matky na revolucionářky a ženy pracující, zejména v pojetí levicových autorů. Zdůrazňovalo se jejich rovnocenné postavení s muži, demonstrováno nejen stejnými právy, ale i povinnostmi.⁷⁴ Idealizovaný, téměř adorační pohled na ženy podávaly ženské autorky. Marie Majerová, jež navštívila sovětské Rusko jako delegátka sjezdu komunistek, zasvětila stěžejní část svého cestopisu právě ženám. Zajímala se hlavně o komunistky, které považovala za novodobý ideál žen: „Vedle nich sedí kmotry, mladé, sebevědomé komunistky dělnice, typ nové ženy.“⁷⁵ Sovětské ženy obdivovala za jejich vytrvalost a věrnost komunismu; zároveň připomínala jejich svobodného a emancipovaného ducha, který symbolizovaly ostříhané vlasy: „Sandály, světlé rubašky, barevné pasy, krása mládí, krása uvědomění a hrdého přesvědčení o sounáležitosti k pracovnímu celku, pocit svobody a rovnosti, to všecko je pozorovat z jejich kroku i z toho, jak nesou ostříhanou hlavu na statných ramenou.“⁷⁶ Ne všichni autoři však tento nadšený pohled na sovětské ženy sdíleli. Zejména někteří muži se obávali postupného rozkladu tradičních hodnot a na pracující ženy se dívali spíše s despektem.⁷⁷

⁷¹Hoffmeister 1931, s. 88.

⁷²Srovnej „válečnickou“ rétoriku komunistického režimu, Macura 2008, s. 37–47.

⁷³Weil 1937, s. 12.

⁷⁴Srovnej rovněž: „Proto, že ženy v zemi sovětů jsou pilné, spolehlivé, že mají i v práci tatáž práva jako muži. To stačí již k tomu, aby byly v hojném počtu zaměstnávány a honorovány opět dle svého výkonu a schopností.“ Klátil 1931, s. 20. „Žena v sovětském Rusu již není otrokyní otroka a ve veřejném životě, má-li schopnosti, zaujímá i postavení nadřazené mužovi.“ Hampl – Vladyka 1935, s. 36. Dále Včelička 1935, s. 35–36.

⁷⁵Majerová 1925, s. 278.

⁷⁶Tamtéž, s. 238. K tomuto fenoménu se vyjádřil i Jaromír Nečas, který jej však hodnotil mnohem méně idealisticky: „To, že každá druhá nebo třetí žena ve velkých městech má krátce ostříhané vlasy, má svou příčinu hlavně v hrozných tyfových epidemiích, které v Rusku následkem hladu a bídy silně řádí. Není to móda revoluční, nýbrž tyfová.“ Nečas 1920, s. 16.

⁷⁷„Jinak jsou muži k ženám uctíví, ženy k mužům ne. Hlavně ne konduktérky v omnibusech. To je důsledek rovnosti obou pohlaví.“ Hoffmeister 1931, s. 39.

Pozornost autorů však poutal rovněž svět mužů. Nejprve to byli revolucionáři,⁷⁸ vzápětí se k nim přidali zejména hrdinové práce a dělníci, což je vzhledem k prezentaci Sovětského svazu jako státu dělníků pochopitelné. Autoři se nejvíce zabývali srovnáním poměrů sovětských a československých dělníků, přičemž se opět setkáme se dvěma pohledy. Levicoví autoři, okouzleni samotnou myšlenkou dělnického státu, se o skutečný život dělníků vlastně příliš nezajímali. Příkladná je zpráva dělnické delegace z roku 1925. Její členové navštívili výhradně vzorové podniky a následně nadšeně opěvovali vysokou životní úroveň dělníků, možnost vzdělávání, existenci Domů odpočinku atd.⁷⁹ S tématem dělníků se pojila rovněž symbolika rukou.⁸⁰ Dělník byl prezentován jako nový typ ideálního člověka, který svou prací bojuje za spásu světa. Zcela odlišný byl však pohled nelevicových tvůrců, kteří v dělnících viděli další z nástrojů sovětské propagandy⁸¹ a jejich skutečnou životní úroveň pokládali za mnohem nižší než v Československu: „Nemohl jsem sice předpokládati, že ruští dělníci žijí tak jako naši kapitalisté. Předpokládal jsem ale, že žijí lépe než naši dělníci. Pravda je však ta, že ruský proletariát žije hluboko pod úroveň dělnictva československého a že jeho nároky k životu oproti všemu ostatnímu dělnictvu celého světa jsou krajně minimální.“⁸²

Autoři si všímali také opozice proti bolševickému režimu. Toto téma se naplno rozvinulo ve třicátých letech v souvislosti s politickými procesy,⁸³ kdy se již setkáváme s otevřenou kritikou porušování občanských práv a svobod: „Není nám možno přijmout bolševický optimismus, jehož je opravdu nezbytně potřeba, chcete-li uvěřiti, že v sovětské říši občané nad svobodnou volbou – jediného přesvědčení plesají [...]“⁸⁴ V souvislosti s reflexí protináboženského hnutí se diskutovalo také o pravoslavných věřících; téma věznění kněží se citlivě dotýkalo hlavně katolického kněze Josefa Mádleho: „Mnoho kněží je dosud ve vězeních. Stačilo v dopise si postěžovati na poměry, napsati známému biskupovi za hranicemi, který kostel zbořili, kterého kněze zastřelili, a vyneslo to 3 léta Sibíře za špiónství. Ať je v Rusku ráj pro kohokoli, pro kněze jakékoli křesťanské církve je tam hotové peklo.“⁸⁵

⁷⁸ „Hrdinou sovětské mládeže a osudem těch několika nových ruských dramát je energický a bezohledný revolucionář v modrém overalu nebo koženém kabátci.“ Mathesius 1925, s. 11.

⁷⁹ Kolektiv autorů 1925, s. 24.

⁸⁰ „Bylo to v době, kdy dělnické ruce v Sovětském svazu dělaly zázraky bez tajemství. Bylo to v době, kdy sovětští dělníci uskutečňovali dílo, prohlášené za nemožnost“ (Fučík 1932, s. 81).

⁸¹ „Mluví a mluví a vy si připomínáte hesla všech propagačních plakátů, jimiž jsou polepeny továrny, vsi i města: Vše, co řeknou, jest propaganda. A všemu jako by se naučili ve společných kurzech.“ Kopta 1928, s. 61.

⁸² Klátil 1931, s. 100.

⁸³ Sporadicky se však objevilo již v letech dvacátých, např. Kopta 1928, s. 93–95.

⁸⁴ Hampl – Vladyka 1935, s. 150.

⁸⁵ Mádle 1936, s. 40. O protináboženském hnutí dále např. Včelička 1935, s. 33; Hampl – Vladyka 1935, s. 97; Pujmanová 1932, s. 71.

Ještě více než náboženská otázka autory cestopisů zajímalo postavení umělců v Sovětském svazu, což bylo zřejmě způsobeno tím, že sami často působili jako kulturní pracovníci. K potlačování umělecké individuality se proto většinou stavěli nesouhlasně: „Dva úseky leží tu pod nejtěžší střelbou: náboženství a individuum. Individuum, protože právě se tvoří nová kolektivita, a náboženství, protože ruská revoluce vychází z ateistického materialismu a vycítla, kolik pověry bylo v běžně akceptované náboženskosti ruského člověka.“⁸⁶ Zachovat zdání bezproblémového fungování sovětské společnosti bylo v tomto ohledu obtížné i pro levicové autory. Ivan Olbracht např. sice rezolutně odmítl názor, že v SSSR dochází k potlačování svobody tvorby,⁸⁷ zároveň však popsals praktiky, které tomu odpovídaly.⁸⁸

Další výraznou skupinou obyvatel, jíž si cestopisná literatura všímala, byli lidé stojící na okraji společnosti, žebráci, bezprizorní, prostitutky. Rovněž v jejich případech platí, že pohled prvních porevolučních cestovatelů byl poměrně naivní, a tak se např. Ivan Olbracht upřímně divil, že na ulici potkal žebráka: „Žebrák?! Je zcela slušně oděn [...] ale přece?? Byl jsem v Moskvě připraven na hlad, drahotu, na to, že uvidím Rubensovy obrazy používané za zednické zástěry, jak o tom psaly naše noviny (jaký nesmysl), na žebráka nikoli.“⁸⁹ I oni však rovněž vytvářeli realitu Sovětského svazu, což cestopisy reflektovaly po celé meziválečné období: „Hned u vchodu se povalovala tlupa tuláckých hochů. Již včera večer spatřil jsem jich několik ve městě, dnes během slavnosti se kamsi skryli se svými cáry a černými špinavými obličejí.“⁹⁰ Bezprizorním věnovali pozornost zejména levicoví autoři, a to vzhledem k oblíbenosti motivu dětství a mládí jakožto záruky šťastné budoucnosti Sovětského svazu. Bezprizorní byli stavěni do opozice k pionýrům a kladl se zvláštní důraz na nutnost jejich převýchovy: „Vyprávěl o práci mladých pionýrů, kteří převzali patronát nad bezprizornými a jejichž oddíly jsou činny v jednotlivých okresech; namáhají se, aby dostali nejdříve mladé světoběžníky do pionýrského tábora, aby si zvykli na tábor, a pak konečně na organizaci a disciplínu vůbec; o této práci, která jest nekonečně namáhavá a unavující, protože plná neúspěchů, již se však nevzdávají, naopak již provádějí s rostoucí houževnatostí, o této práci, která

⁸⁶ Mathesius 1925, s. 14. Srov. též Klátil 1931, s. 52–53.

⁸⁷ „Výtvarní umělci mají teď příležitost uplatnit svoje tvůrčí individuality mnohem lépe než v dobách minulých. Jak sochaři, tak i malíři.“ Olbracht 1920, s. 46.

⁸⁸ „Tedy těmto tvůrčím individualitám domácích pánů bude učiněn socialistickým státem definitivní konec. Nebude již soukromých majetníků domů, bude stavěti jen společnost, v níž o uměleckých věcech budou kolektivně rozhodovati umělci. Kde tu vidíte neúctu k tvůrčím individualitám? [...] Že bude i výtvarné umění jednotnější, bude-li celá společnost jednotnější, je samozřejmo, a že budou vždy slabí umělci, podléhající dennímu vkusu a neschopní držet krok s vývojem lidstva či jíti dokonce před ním, rozumí se rovněž samo sebou, ale nebezpečí tohoto podlehnutí bude při kontrole uměleckého kolektivu mnohem menší než dnes, kdy jest výtvarný umělec hospodářsky závislý na vkusu bohatých hostinských, advokátů a bankovních ředitelů.“ Tamtéž, s. 78–79.

⁸⁹ Tamtéž, s. 13.

⁹⁰ Šrom 1929, s. 35. Srov. Kisch 1929, s. 42–43, 186–191.

dosáhne svého cíle přes všechny překážky. Neboť v ní žije stejný vítězí elán jako v práci elektroinženýrů v Mingrelien na divokém Kavkaze a v úsilí potulných učitelů v Buchaře.“⁹¹

2.5 PŘECHOD OD STARÉHO K NOVÉMU

Střetávání starého a nového bylo tematizováno především v textech levicových autorů, přičemž se o něm diskutovalo na několika úrovních. Nejobecněji se jednalo o srovnání carského a sovětského Ruska, které následně provázela komparace idejí starší a mladší generace, či výsměch zaostalému venkovu jako symbolu staré doby.⁹² Sovětské Rusko bylo prezentováno jako země, jež účtuje s tradicemi a orientuje se na budoucnost. Toto hledisko bylo manifestováno rovněž v jazykové rovině, jelikož se důsledně rozlišovalo mezi výrazy patřícími starému a novému světu. Jednalo se především o toponyma a s nimi se pojící přívlastky, jež ztrácely původně neutrální význam a vyjadřovaly hodnocení. Setkáme se tak se spojeními „staré carské Rusko“⁹³ a „nový Sovětský svaz“,⁹⁴ jež čtenáři sugerovala představu zaniklé a poražené minulosti, a akcentem na přejmenování měst, srovnej „starý Petrohrad“;⁹⁵ „Petrohrad – to je nepochybná Evropa. Evropa, která prošla revolucí – to je Leningrad“;⁹⁶ „Leningrad už není Petrohradem a nikdy víc jím nebude“;⁹⁷ „od Carycinu ke Stalingradu“.⁹⁸ Zdůrazňoval se moment přechodu od starého k novému, spolu s připomenutím nezvratnosti této změny a nemožnosti návratu. Srovnání starého a nového mělo zvláštní význam také pro autory-legionáře, kteří se do Ruska navraceli po několika letech. V jejich díle se naopak setkáme s nostalgií po zaniklém světě a jeho zašlé slávě: „Vstup na Červené náměstí není daleko tak vznešený, jak byste si přáli, hlavu plnou vzpomínek na historii i na minulé návštěvy.“⁹⁹

Levicoví autoři však předrevoluční Rusko většinou osobně nepoznali, a tak měli zcela jiné představy a očekávání: „Nejeli jsme do Ruska proto, abychom se poučovali

⁹¹Weiskopf 1928, s. 47. Srovnej Jilemnický 1953, s. 24–25, který v rámci jedné kapitoly rovněž píše jak o bezprizorných, tak o pionýrech: „Nyní už je v Moskvě neuvěřitelné. Všechny jsou ve školách, v Domovech bezprizorných [...] V těchto opravdu roste budoucnost SSSR, ti nezklamou. A proto strana Leninova nezahyne. Oni dovedou Leninovo dílo do konce.“

⁹²K problematice venkova srovnej: „Především je třeba mít na mysli, že revoluce, která se přehnala přes Rusko a převrátila, jak by se zdálo, všechno vzhůru nohama, dotkla se nejméně vesnice, sedláka a jeho způsobu života.“ Melniková-Papoušková 1929, s. 129. „Nelze zlomit přes koleno tvrdé a hrubé trámy bývalé ruské zaostalosti. [...] Venkov si ponechal alespoň v chatrčích původní vzhled.“ Mádle 1936, s. 24. „Vesnice se střídají, ale všechny jsou si podobny, všechny zvenčí stejně ubohé.“ Šrom 1929, s. 13.

⁹³Kopta 1928, s. 27; Cháb 1935, s. 37.

⁹⁴Tamtéž.

⁹⁵Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 54.

⁹⁶Fučík 1932, s. 386.

⁹⁷Včelička 1935, s. 137.

⁹⁸Tamtéž.

⁹⁹Tille 1929, s. 26. Srov. tamtéž, s. 29–30.

o ruské carské minulosti, nad kterou bolševici udělali – kladivo a srp.“¹⁰⁰ V jejich dílech se ustálilo poměrně jednotné schéma, jež spočívalo v toleranci k odhaleným nedostatkům, marginálním vzhledem k tomu, co teprve přijde: „My rádi počkáme a rádi se uskrovníme, protože víme i vidíme z vývoje událostí, ze stoupání mezd, ze stabilizace SSSR, z pokroku, který náš průmysl udělal od té doby, co jsme překonali katastrofu a zlomili bojkot: budoucnost nám nese plody naší práce, a tyto plody budou naše.“¹⁰¹ Sovětský svaz byl často připodobňován ke staveništi, k rozestavěnému domu či k novostavbě, přičemž tato metafora sugerovala, že se jedná nikoliv pouze o abstraktní ideje, ale o zcela konkrétní prostor.¹⁰² Současně se stával i ztělesněním pozemského ráje, který se z pouhé představy postupně měnil ve skutečnost: „Ale země, země milionů, v jejichž srdcích rozkvétají iluze, nádherné sny, o šťastné budoucnosti pracujících.“¹⁰³ Nelevicoví autoři však zůstávali střízliví, navzdory sovětské propagandě i utopickým zprávám z pera komunistů.¹⁰⁴

Překonané a mizející hodnoty zosobňovali příslušníci nejstarší generace, stojící v kontrastu k mladým lidem. Generace dědů a otců vystupovala vedle svých dětí, jež na jejich názory sice pohlížely shovívavě, avšak nehodlaly je akceptovat. Dokládá to např. úryvek z cestopisu Franze Carla Weiskopfa, jenž popsal setkání se sedlákem, který je kárán svou dcerou: „Otec je nespokojen s bolševiky, protože štvou chudé sedláky ve vsi, jak říká. . . ‘ ,také že vám ukládají vyšší daně než maloroelníkům a že – proti tomu jsi nejvíce – otevřeli školu pro dospělé a učí je číst . . . ano, proti tomu jsi nejvíce, protože máš strach před novinami a bojíš se, že maloroelníci a čeledínové, až se naučí gramotě a budou moci sami číst noviny, že se všichni stanou bolševiky. . . ‘ Ukončí, mlčí. Stařec se svinul jako ježek.“¹⁰⁵ S podobně konstruovaným příběhem generačního sporu se setkáme ve třicátých letech u Marie Pujmanové. Zde se konkrétně jednalo o konflikt mezi matkou a synem v otázce náboženství:

¹⁰⁰ Hampl – Vladyka 1935, s. 57.

¹⁰¹ Srovnej: „Jen člověk malodušný a krátkozraký může nevidět, že tady budují (s těžkostmi, oběťmi, zmatky i pedanterií) základy k éře stejně převratné a určující, jako bylo první křesťanství.“ Pujmanová 1932, s. 42. „Je mnoho nedostatků a k nim se vždy přimykají nadšená nebo i nenadšená, ale vždy zřetelná slova vidění: bude.“ Fučík 1932, s. 173. „Dnes ještě není blahobytu, bude-li však Rusku dopřáno ještě několik let klidného vývoje, může tam pracující člověk dosáhnout značně vysoké životní úrovně.“ Hampl – Vladyka 1935, s. 123.

¹⁰² „Viděl jsem ohromnou stavbu bez okras. Detaily chyběly. Dům, který nemá kliky. SSSR je veliká kostra něčeho, co bude [. . .] Všechno zůstává ve stavu stavby.“ Hoffmeister 1931, s. 15.

¹⁰³ Klátil 1931, s. 7.

¹⁰⁴ „Nikdy jsem nepatřil k těm, kteří se chtěli vyrovnati se sovětským Ruskem suchým konstatováním toho faktu, že jest marno hledati v SSSR pozemský ráj. A vždycky jsem patřil k těm, kteří měli našim komunistům za zlé, že ten ráj svým dělníkům slibují nebo je alespoň nechávají při tom, když své bláhové sny o rovnosti spínají se sociální revolucí a diktaturou proletariátu, která ji podle jejich představ uskutečňuje pouhým švihnutím jakéhosi zázračného proutku.“ Kopta 1928, s. 24–25.

¹⁰⁵ Weiskopf 1928, s. 58.

„Matka věří. Chodí do kostela. Je nábožná a já jí to nevymlouvám. Nač to brát starému člověku? Co dělat? Je stará.“¹⁰⁶

Cestopisné literatuře dominoval obraz veselého a šťastného mládí, které nebylo reprezentováno pouze konkrétními lidmi, ale také symbolicky: „Je veselé to mladé slunce a vybledlý snív na střeších, ty červenobílé nápisy, rozpustilé karikatury ve skříních sovětských nakladatelství, jsou veselé pohyby chodců, výskot dětí, tváře lidí.“¹⁰⁷ Mládí nebylo zatíženo břemenem a přežitky minulosti a zajišťovalo rovněž kontinuitu vývoje v duchu komunistických idejí.¹⁰⁸ O výchovu dětí se zajímaly hlavně cestovatelky, Marie Majerová, Marie Pujmanová a Helena Bochořáková-Dittrichová. Všímalý si konkrétního způsobu práce s dětmi, přičemž nešetřily pochvalnými komentáři: „Nejpěknější jsou zařízení pro děti a mládež. Všemmu mladému je věnováno veliké, moderní, cílevědomé úsilí“;¹⁰⁹ „Dětské město kulturního parku moskevského, toť jedna z krásných věcí dnešního Ruska, zdravé jádro, kol něho se staví budoucnost“.¹¹⁰ Marie Majerová a Marie Pujmanová kladně hodnotily i výchovu v duchu komunismu¹¹¹ a přikládaly dětem nemalou důležitost v budování společnosti.¹¹² Naopak Helena Bochořáková-Dittrichová se s jejich optimistickým pohledem neztotožňovala a např. pionýry popisovala jako komunistickou armádu mladých.¹¹³ Také další autoři sice obdivovali organizační strukturu výchovy i disciplinovanost a vyspělost sovětských dětí, ale zároveň se obávali jejich možného zneužití bolševickým režimem.¹¹⁴

2.6 KOMPARACE SOVĚTSKÉHO SVAZU S JINÝMI ZEMĚMI

Vzhledem k podstatě cestopisných textů – podání zprávy o cizí zemi – bylo prostorové srovnání Sovětského svazu s jinými státy časté. Odlišnost Sovětského svazu byla umocněna tím, že jeho velká část se nacházela mimo Evropu a že zde byly zavedeny zcela odlišné společenské hodnoty než v západním světě. Cestovatelé tak Sovětský svaz srovnávali se Západem, Evropou a Československem.

¹⁰⁶Pujmanová 1932, s. 69.

¹⁰⁷Olbracht 1920, s. 16–17.

¹⁰⁸Macura 2008, s. 26–29.

¹⁰⁹Pujmanová 1932, s. 30.

¹¹⁰Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 87.

¹¹¹„Přijímají mne jako sobě rovnou, jako bych já byla výrostek nebo oni dospělí. Tak hluboce mají za několik let komunistické výchovy v sobě vědomí o vlastní lidské důstojnosti, o své důležitosti společenské, a nejen rovnocennosti, ale i zvláštního postavení svého jako dědicové a záruka trvání komunismu, které jim sovětská vlast tvoří celým způsobem výchovy, aniž kolem nich staví skleněnou stěnu, skrze kterou vidí svět jen zkráceně a lživě.“ Majerová 1925, s. 69.

¹¹²„Spi, malý zedníčku nebo staviteli. Čeká na tebe velká práce.“ Tamtéž, s. 87. „Neboť v sovětech je to skutečnost a nikoli jen fráze, že děti znamenají budoucnost.“ Tamtéž, s. 186.

¹¹³Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 38.

¹¹⁴Šrom 1929, s. 209–210; Klátil 1931, s. 63.

Sovětský svaz byl prezentován jako cizí prostor, s naprosto odlišnými typy lidí, krajinou, či dokonce vůněmi. Zatímco většina textů tyto rozdíly pouze konstatovala, v díle levicových autorů opět získaly ideologický rozměr a jinakost Sovětského svazu byla vnímána výhradně kladně. Marie Majerová např. doufala v to, že se Evropa sovětským společenským uspořádáním inspiruje, Adolf Hoffmeister pocítoval odlišnosti mezi SSSR a Evropou nikoli pouze jako rozdílnost dvou světadílů, ale dokonce dvou světů, z nichž v jednom se podařilo setřít hranice mezi vládnoucími třídami.¹¹⁵ Kritické hlasy se v okruhu těchto autorů opět objevily až ve druhé polovině třicátých let.¹¹⁶

V díle levicových tvůrců vítězil Sovětský svaz i nad Západem, nejčastěji reprezentovaným USA. Julius Fučík vyzdvihoval hospodářský a ekonomický vzestup Sovětského svazu a jeho postupné vyrovnávání se, či dokonce předstížení Západu,¹¹⁷ Marie Pujmanová problematiku pojímala spíše ideově a zamýšlela se nad rozdílem pesimistických nálad na Západě a optimismu Sovětského svazu.¹¹⁸ To však bylo v souboru cestopisů spíše ojedinělé pojetí. Ostatní autoři kriticky hovořili o zpoždění SSSR za Spojenými státy a připomínali rovněž jeho inspiraci americkým průmyslem („Práce byly vesměs mechanizovány, Amerika zde měla být vzorem. Ovšem k dostižení tohoto vzoru je ještě daleko, neboť sovětský dělník je zcela jiného typu a vlastností, než dělník západní“¹¹⁹) nebo architekturou („Odtud nás vezou naše autobusy do nejskvělejší části Charkova, na ohromné náměstí Dzeržinského. Zde se zmohla energie sovětských stavitelů, povzbuzena americkými vzory, k činům vskutku velkolepým“¹²⁰). Snaha o objektivitu srovnání vedla autory k tomu, že se nad odlišnostmi obou „světů“ spíše zamýšleli, než aby slepě odsuzovali jeden či druhý, a své úvahy nakonec uzavírali prostým konstatováním diferencí: „Je tu plno kontrastů mezi SSSR a západními zeměmi, i kontrastů uvnitř.“¹²¹ V některých pří-

¹¹⁵ „Jaká pak Evropa, když se skládá ze dvou systémů, kapitalistického a socialistického? Mezi těmito dvěma díly téhož světadílu je rozdíl větší než mezi dvěma nejvzdálenějšími světadíly. To nejsou již ani dva světadíly, to jsou dva světy. Hranicí není ani voda, ani hory, ba ani zeměpis. Je to rozdíl vládnoucích tříd [...] Myslím, že nebe i země, zvířata i stromy i květiny tu jsou jiné.“ Hoffmeister 1931, s. 84–85.

¹¹⁶ „Rusko bylo v mnohém ještě nedávno na stupni evropského středověkého dítěte. Protože z dítěte nemůže být rázem dospělý, zralý muž, používají sověty metly diktatury.“ Vladyka – Hampl 1935, s. 147.

¹¹⁷ „[...] výroba traktorů převýší v roce dvaatřicátém výrobu Ameriky a na konci pětiletky? – Na konci pětiletky bude již Sovětský svaz daleko před všemi, protože půda tak chce, protože kolektivní hospodářství plánuje průmysl hospodářských strojů.“ Fučík 1932, s. 180.

¹¹⁸ „Skepse, ironie, vkus, odstíny, polotóny, přechody, vypracovanost a vyváženost zralého a kultivovaného západu před přesvědčením – ty nejsou v Moskvě k dostání. Říše dělníků, sedláků a vojáků, větší než zeměděl, myslí dopředu, ne v týdnech, ale v letech.“ Pujmanová 1932, s. 42–43.

¹¹⁹ Šrom 1929, s. 22. Dále srov. *SSSR, úvahy – kritiky – poznámky* 1925, s. 8; Weiskopf 1928, s. 90.

¹²⁰ Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 113.

¹²¹ Václavek 1930, s. 258.

padech vedlo racionální srovnání i k poněkud paradoxnímu konstatování blízkosti obou zemí: „S americkým filmem dobrého zrna má ruský film společnou přesnost v kompozici i výrobě, zdolávání nesnází a překážek tak, že po technických obtížích v něm není stopy [...]“. ¹²²

Hledání podobností způsobilo také vytvoření ustáleného kompozičního postupu, jenž odpovídal běžné praxi cestopisné literatury. Západ vystupoval jako reprezentant známého a sloužil k přiblížení sovětských reálií. Jaroslav Kratochvíl např. hovořil o Moskvě jako o druhé Paříži, ¹²³ Josef Eduard Šrom přirovnával plochu Donbasu k rozloze Belgie. ¹²⁴ S tím se ostatně setkáme rovněž v případě komparace Sovětského svazu s Československem, a tak např. Jan Slavík připodobnil slavnostní průvod při Dzeržinského pohřbu k cestě z Václavského náměstí na Slavín. ¹²⁵ Autoři vzpomínali na československá města, ¹²⁶ závody a továrny. ¹²⁷ V některých cestopisech byla zmínka o Československu doplněna nostalgickou vzpomínkou na domov, ¹²⁸ jinde byla spojena s kritikou, či naopak pochvalou poměrů v Československu. Čtenář, aniž by zemi osobně navštívil, si tak mohl vytvořit vlastní obrázek o Sovětském svazu, a to prostřednictvím srovnání s tím, co mu bylo dobře známé.

Vzpomínka na domov byla spojována i s motivem setkání. Cestopisné texty obsahovaly zmínky o shledání s jinými Čechy v SSSR, anebo o tom, že pro sovětské občany je Československo známou zemí: „Mezi obědem nečekané překvapení: ze soudruhů tvořících posádku vlaku, většinou kozáků, najednou vyvstává jeden a oslovuje nás česky. Krátký, kdysi v Čechách gymnaziální profesor na plzeňském gymnáziu, rodilý z Domažlic, za války zajatec, od zavedení těchto vlaků už dva

¹²²Tille 1929, s. 94.

¹²³Kratochvíl 1924, s. 87.

¹²⁴Šrom 1929, s. 46.

¹²⁵Slavík 1926, s. 18.

¹²⁶„Stojíte-li na něvské straně bývalého carského paláce a díváte se v zasnění přes řeku, snad se vám bezděčně vynoří představa hradčanského panoramatu viděného z bývalého nábřeží císaře Františka, nyní Masarykova. Však nikoliv, nejste u Vltavy, ale u řeky dalekého severu, a tato perspektiva je mnohem nižší a neharmonická. To vás bodla jehlovitá, strmá věž petropavlovské pevnosti, carského žaláře.“ Hampl – Vladyka 1935, s. 20. Dále srov. např. Mádle 1936, s. 114; Weil 1937, s. 76.

¹²⁷Viz Klátil 1931, s. 31, o továrně na galoše v Leningradě: „Tento závod podobá se v mnohém Baťovým závodům ve Zlíně, především tím, že stejně tak, jak Baťa, zpracovávají si tu na místě suroviny, čímž je tedy, po americkém způsobu, dokonale potřen každý meziobchod, který v kapitalismu nemá jiné funkce než parazitní“; Bochořáková-Dittrichová 1934, s. 155: „Pojednou se však ráz stepi mění. Rudý dým valí se z tmavé masy budov. Třepotá se nad černými hroty, vrhá záblesky krychle továrních objektů. Ozařuje je gloriolou práce. Vítkovice, napadá nám maně obraz z domova. Na sta stožárů o vysokém elektrickém napětí vyrůstá ze země a přetíná obzor.“

¹²⁸„Stromovka je Stromovka a Strastnoj Monastyr Strastnoj monastyr [...] a navzájem se podobají tak, jako brambor a slavík. A přece jsem si vzpomněl na Stromovku, když jsem byl ve Strastném monastyr. Proč? Protože jsem si vzpomněl na hru, kterou jsme jako malí hrávali ve Stromovce.“ Weiskopf 1928, s. 39.

roky jeden ze zkušených jeho pracovníků.¹²⁹ V díle levicových autorů dokládaly, že revoluce sblíží příslušníky jednotlivých národů a stírá zdánlivě nepřekonatelné vzdálenosti.¹³⁰

Odlíšný charakter měla naopak setkání s lidmi, kteří si pamatovali na české legionáře v Rusku. Zejména cestopisy z počátku dvacátých let popisovaly nenávisť k legionářům a obávaly se, aby nebyla vztažena rovněž na všechny Čechy: „Prošla také množstvím sibiřských vesnic. Tam jsou lidé proti Čechům dnes tak zaujati, že nemohou žádného Čecha vidět, i když my o něm říkáme, že je komunista“;¹³¹ „Celé týdny, co zde jsem, narážím na hrozné představy zdejších lidí o Čechách. Jsme pokládáni velmi mnohými za nejreakčnější národ v Evropě.“¹³² Jak však ukázaly další texty, dokonce z pera samotných legionářů, nelibost vůči nim nebyla v následujících letech nikterak silná a také oni byli přivítáni stejným způsobem jako ostatní cestovatelé.

3 ZÁVĚR

České meziválečné cestopisy do Sovětského svazu jsou svědectvím o dobovém zájmu a především vnímání sovětské společnosti. Představují jeden z článků reflexe Ruska na linii od 19. století do současnosti, jehož mezníky a v jistém slova smyslu kano-nickými texty se staly kritické Havlíčkovy *Obrazy z Rus* a oslavná Fučíkova zpráva nazvaná *V zemi, kde zítra znamená již včera*. Stejně jako jsou vyhraněné pohledy na Rusko v obou zmíněných dílech, rozdělená je i tendence a perspektiva meziválečných cestopisů vzešlých z demokratického prostředí, na rozdíl od ideologií formovaných monotónních cestopisů po roce 1948.¹³³ Přejít hranice z kapitalistické Evropy do země Sovětů pro všechny autory znamenal kontakt se zcela jiným společenským uspořádáním i způsobem života, ať už byli jeho sympatizanty, nebo náleželi ke kritikům. Proto byli zaujati nejen všudypřítomnou propagandou, ateismem a snahou komunistického režimu vychovávat a vést občany, ale zajímali se i o odlišnosti

¹²⁹Šmeral 1920, s. 36.

¹³⁰O Čechách v Sovětském svazu pojednává především Jiří Weil: „Neboť sláva Čechoslováků, prvních stavitelů průmyslu v Kirgizii, lidí strojů a suken, hřmí po celém kraji [...] Jsou rozptýleni po celé sovětské zemi, od Stolpců až k hřebenům Pamíru a k Zlatému rohu vladivostockého přístavu. Jsou to čeští dělníci, stávkáři a rebelanti. Přijeli do země sovětů z různých důvodů. Jsou z různých krajů Československa: Čech, Moravy, Slezska, Slovenska; mají různá povolání, jsou to betonáři, obuvníci, textilii, hrnčíři, truhláři, soustružníci kovu, uzenáři, zámečníci, tesaři, strojníci, horníci, zemědělci, elektrotechnici, fotografové, lidé různých řemesel.“ Weil 1937, s. 6. Srov. Novák 1937, s. 9.

¹³¹Šmeral 1920, s. 58.

¹³²Tamtéž, s. 192. Srovnej: „Při odchodu byli jsme tázáni jedním dělníkem, který se ještě živě pamatoval na boje Čechoslováků proti sovětskému Rusku, zda by čeští dělníci bojovali proti ruským soudruhům. Když slyšel, že nikoliv, vyjasnila se jeho tvář a všem nám tiskl ruku a žádal spolu s ruskými dělníky bratrskou solidaritu.“ Kolektiv autorů 1925, s. 30.

¹³³Srov. David – Davidová Glogarová 2014.

každodenního života. Věnovali až přehnanou pozornost způsobu oblékání, bydlení a cenám základních potravin a zboží, a snažili se tak ve zkratce postihnout charakter „sovětského“ Orientu, přičemž však až příliš často ulpívali na margináliích, aniž by zaznamenané skutečnosti podrobovali hlubší reflexi. Ve srovnání s poválečnými cestopisy však byli i autoři levicové orientace schopni vidět nedostatky sovětské společnosti, např. žebráci, skromné materiální podmínky, potlačování svobody projevu, byť je často nekomentovali nebo je vykládali jako potíže spojené s přechodem ke komunismu.

SEZNAM LITERATURY

PRAMENY:

- Bochořáková-Ditrichová, H. (1934). *Dojmy z SSSR*. Brno: Exod.
- Fučík, J. (1932). *V zemi, kde zítra znamená již včera*. Praha: Karel Borecký.
- Hampl, F. – Vladyka, J. (1935). *Země, jež hořela*. Příbram: Naše obrana.
- Hoffmeister, A. (1931). *Povrch pětiletky*. Praha: Sfinx.
- Cháb, V. (1935). *Cesta Sovětským svazem*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Jilemnický, P. (1953). *Dva roky v zemi sovětů*. Praha: SNPL.
- Kisch, E. E. (1929): *Caři, popi, bolševici*. Praha: Pokrok.
- Klátil, F. (1931). *Na chvíli v SSSR*. Praha: Mladé proudy.
- Kolektiv autorů (1925). *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku*. Praha: Celostátní dělnický výbor Říšské ústředny závodních výborů a rad.
- Kolektiv autorů (1937). *Navštivte Sovětský svaz*. Praha: Intourist.
- Kopta, J. (1928). *Cesta do Moskvy*. Praha: Čin.
- Kratochvíl, J. (1966). *Nebyl jsem pouhým divákem*. Praha: Československý spisovatel.
- Kratochvíl, J. (1987). Cesta revoluce. In: K. Blahynková – M. Blahynka (eds.), *Dobrá zvěst*, s. 61–90. Praha: Československý spisovatel.
- Mádle, J. (1936). *Orientem Sovětů*. Nový Bydžov: Katolické spolky.
- Majerová, M. (1925). *Den po revoluci*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství.
- Mathesius, B. et al. (1925). *SSSR, úvahy – kritiky – poznámky. Kniha delegace Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem*. Praha: Čin.
- Melniková-Papoušková, F. (1929). *Rusko z blízka i z dálky*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Nečas, J. (1920). *Skutečná pravda o sovětském Rusku*. Praha: Vetešník.

- Novák, V. (1937). *Momentky z cesty po SSSR*. Brno: Moravský legionář.
- Olbracht, I. (1920). *Obrazy ze soudobého Ruska I–III*. Praha: Fr. Borový.
- Pujmanová, M. (1932). *Pohled do nové země*. Praha: Knihovna Levé fronty.
- Slavík, J. (1926). *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Šmeral, B. (1920). *Pravda o sovětském Rusku*. Praha: Ústřední dělnické nakladatelství.
- Šrom, J. E. (1929). *V říši Stalinově*. Praha: Melantrich.
- Tille, V. (1929). *Moskva v listopadu*. Praha: Aventinum.
- Václavek, B. (1987). Dojmy z SSSR. In: K. Blahynková – M. Blahynka (eds.), *Dobrá zvěst*. Praha: Československý spisovatel, s. 253–281.
- Vančura, V. (1987). Poznámky o ruském kolektivním životě. In: K. Blahynková – M. Blahynka (eds.), *Dobrá zvěst*, s. 232–234. Praha: Československý spisovatel.
- Včelička, G. (1935). *Dvě města na světě*. Praha: Karel Borecký.
- Weil, J. (1937). *Češi stavějí v zemi pětileték*. Praha: Družstevní práce.
- Weiskopf, F. C. (1928). *Do 21. století přestoupit*. Praha: Jan Fromek.
- Werich, J. (1987). O sovětském divadle a vůbec. In: K. Blahynková – M. Blahynka (eds.), *Dobrá zvěst*, s. 429–448. Praha: Československý spisovatel.

LITERATURA:

- Borovička, M. (2010). *Velké dějiny země koruny české*. Cestovatelství. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Burešová, J. (2004). Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století. In: Z. Kárník – M. Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu II*, s. 41–62. Praha: Dokořán.
- Čermák, F. – Cvrček, V. – Schmiedtová, V. (eds.) (2010). *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- David, J. – Davidová Glogarová, J. (2014). Obrazy z cest do Sovětského svazu v letech 1948–1956. *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 15, č. 2, s. 77–103.
- Fidelius, P. (1998). *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- Forst, V. (1973). Cesty české literatury do SSSR. *Česká literatura* 21/1, s. 40–51.
- Hnilica, J. (2010). O optimismu, realismu, pověrách, pravdách a věčných i zhroutených iluzích. Návraty ze SSSR. In: J. Knapík (ed.), *Cesty a návraty v dějinách*, s. 143–162. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
- Kosatík, P. (2010). *České snění*. Praha: Torst.

- Křesťan, J. (2014). KSC, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: Z. Kárník – M. Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu II*, s. 84–109. Praha: Dokořán.
- Lomíček, J. (2011). Jen v zemi milionů je radost, krása, ráj... Obraz sovětské utopie v diskurzu československých sympatizantů SSSR ve třicátých letech 20. století. *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 12, č. 1, s. 9–39.
- Lomíček, J. (2013). ‚Nikde nelze radostněji žít!‘ Utopický obraz Sovětského svazu v československé populární kultuře mezi světovými válkami. In: D. Ondřej et al., *Populární kultura v českém prostoru*, s. 105–118. Praha: Karolinum.
- Lomíček, J. (2014). Poznávací zájezdy československých občanů do sovětského Ruska v meziválečném období z pohledu archivních pramenů Ruské federace. *Časopis Národního muzea* 3–4, s. 75–88.
- Lomíček, J. (2015). Se Sovětským svazem na věčné časy? Proměny vnímání SSSR v Československu v průběhu „krátkého“ dvacátého století. *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A – historie 69, č. 1–2, s. 5–18.
- Lomíček, J. – Mervart, J. (2011). „Evenings in Interhelpo“. Two Views of Czechoslovak Writers on the Soviet Union. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. Prague Economic and Social History Papers*, roč. 13, s. 11–29.
- Macura, V. (1987). Básnický cestopis. In: D. Hodrová (ed.), *Poetika české meziválečné literatury*, s. 33–55. Praha: Československý spisovatel.
- Macura, V. (2008). *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia.
- Peterka, J. (2004). Cestopis. In: D. Mocná – J. Peterka et al., *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 75–83. Praha: Paseka.
- Táborská, J. (1984). Cestopis. In: Š. Vlašín (ed.), *Slovník literární teorie*, s. 53–54. Praha: Československý spisovatel.
- Vávra, J. (1967). *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*. Praha: Svět sovětů.
- Vávra, J. (1969). Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929. In: J. Strnadel et al., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků, díl 2*, s. 5–133. Praha: Lidové nakladatelství.
- Wierzbiński, J. (2012). *Jazykovej monumentalizm v Rossii XX veka. Monumentalizacja języka w Rosji XX wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.